

Aczél Petra

Korlátok és gátlások

Olvadó határok az újmédia-kommunikációban

„A kommunikáció azzal, hogy mindenki számára hozzáférhetővé tette az interface-t, a közömbösséghez vezeti a társadalmi formát.” (Jean Baudrillard 1997: 16)

Vajon lenne-e kedvünk sakkozni, ha a sakkjátzmának nem lennének szabályai, ha bárhova lehetne lépni azon a sakktáblán? Vajon van-e jelentősége, hatása annak, hogy a kibertérben megnyitott kommunikációból bizonyos értelemben számúztuk a (hagyományos) szabályokat, és a lehetőségek és választások végtelen sorát állítottuk elő? Hogyan hat az újmédia-kultúra a benne megjelenő kommunikáció módjára, a kommunikációs aktivitásokra: oldódnak vagy formálódnak a kifejezést korlátozó, szabályozó határok?

Ezúttal, technikai értelemben a számítógép által közvetített kommunikációt¹ tekintjük vizsgálatunk tárgyaként, azt, amely újmédiás „eseményekben” realizálódik, és amelynek interaktív, dinamikus színterét az internetben ragadjuk meg.

Az internetet természetesen nem lehet homogén fogalomként kezelni, használatkor ugyanis több színtérrel, környezettel számolhatunk, így:

- a World Wide Webbel mint könyvtárral, lehívható információk tárával,
- a levelezéssel mint külön kommunikációs formával,
- aszinkrón vitafórumokkal (nem egyidejű interakciót és véleményképviseletet generáló és lehetővé tevő színterekkel),
- szinkrón vitafórumokkal,
- virtuálisan kialakított világokkal (MUD, MOO, MUSH) (vö. Wallace 2006: 17–23).

Ezek a terek nyilvánvalóan különbözőek, más és más kommunikációs cselekvéseket hívnak elő, eltérő „használati” (technikai, dinamikai) szabályok vonatkoznak rájuk, mégis, általánosan jellemző, hogy nem korlátozzák, hanem előhívják, nem szabályozzák, hanem felszabadítják a megnyilvánulásokat. A szemtől szembeni kommunikációra jellemző a másik jelenlétének tapasztalásában gyökerező társas

¹ az angol CMC betűszót (computer mediated communication ‘komputer által mediatizált kommunikáció’) a továbbiakban KMK-nak rövidítjük.

szabályokat lazulni, változni látjuk, tapasztaljuk. A felszabadított diskurzus nem gátját veszttett, de a hagyományos társas-kommunikációs norma fogalmát – egyébként is, de itt különösen – igen óvatosan kell vele kapcsolatban használnunk.

Kutatások és következtetések

A számítógép közvetítésének hatásait az 1970-es évek vége óta kutatják, vagy médiapesszimista, vagy -optimista feltételezésekre jutva. Az elmúlt évszázad végének vizsgálatai inkább veszteséget, a mai kutatások, metaelméletek inkább változást állítanak, amikor a kommunikatív viselkedés jellemzőit, normáit taglalják.

Az egész korai, 1976-os, Short (és mtsai) által kidolgozott társasjelenlét-elmélet (az újmédia hatáselméleteinek egyik legmegalapozóbbjaként) azt állította, hogy a média által gyakorolt hatás nagymértékben függ attól, hogy az interakcióban résztvevők mennyire érzékelhetik partnerük jelenlétét. Az pedig a médium természetéből adódik, mekkora társas jelenlétet enged, ezzel meghatározva a rajta folytatott interakciók milyenségét is². Míg Short és kutatócsoportja a szemtől szembeni, a telefon által, illetve írásbeli formákban létrehozott, addig ma már a számítógéppel közvetített kommunikációban vizsgálhatjuk a társas jelenlét szerepfelvételre és interaktív szerepalakításra készítő erejét. Itt arra kell elsősorban figyelni, hogyan értelmezzük a jelenlét fogalmát, és ez milyen hatással lehet az interaktív viselkedésre.

A Shorték által kijelölt értelmezési keretben mozogva, Rutter 1984-es elmélete a cuelessness jelenségét, a jelzésnélküliséget tárgyalja. A kutató jelzésnek a fizikai, vizuális jelenlét és tapasztalás nyújtotta ingereket tartja, és azt állítja, hogy minél kevesebb a társas jelzések száma, annál nagyobb lesz a felek közti pszichológiai távolság, ez pedig a kommunikáció feladatorientáltabbá és személytelenebbé válásához vezet.³

Az első, valóban a KMK környezetében vizsgálódó kutatást Sproull és Kiesler dolgozta fel a korlátozott társas jelzések (Reduced Social Cues, RSC) elméletében 1986-ban (majd 1991-ben). E szerint a KMK bizonyos sajátos, inherens jellemzői (mint a társas jelzések hiánya) olyan pszichológiai állapotokat idéznek elő, amelyek az egyének vagy csoportok társas együttlétét meghatározó normatív befolyásokat feloldják. Mindennek eredménye a viselkedés gátlástalanabbá, szélsőségesebbé válása, illetve a megosztottabb vagy kockázatvállalóbb csoportdöntések születése. A KMK-ban a kommunikátorok – éppen a társas jelzések hiányában – késztetetést

² A társas jelenlét jelentőségének elképzelése szerint annak foka meghatározó lehet a médiumokon keresztül zajló interakció milyenségére vonatkozóan is. A megfigyelések szerint olyan feladatokban, amelyek a konfrontáció és a személyközi feszültség nagyobb mértékű lehet, inkább választották az audiális közvetítettséget, mint egyéb, közvetlenebb médiumokat (Short et al 1976: 108).

³ „as we move from face-to-face, to video and curtain, to audio (...) the conditions become increasingly cueless” (Rutter 1984: 139).

éreznek arra, hogy „erősebb” üzeneteket küldjenek. Ezért az elmélet kiemeli a nyelvi-kommunikatív fellángolások, heveskedések (flaming), a minősítések megjelenését⁴, amelyek az elektronikus üzenetekben megnyilvánuló őszinteséget (nyersséget) meghatározzák (vö. Lamerichs-Te Molder 2003: 451). Mivel a KMK-ban generált szövegek nyomtalanul eltüntethetők, a társas (másikról szerezhető) információk pedig korlátozottak, a heves kirohanások voltaképpen a KMK efemerális jellegéből következnek.

1987-ben ezt a gondolatmenetet folytatja a kiszűrt jelzések (cues filtered out) elmélete, amelyet szintén a KMK-ra dolgoztak ki alkotói, Culnan és Markus.

A kutatók ezúttal már azt állítják, hogy a komputer közvetítésével zajló kommunikációban nincsenek szabályozott visszajelzések; megszűnnek vagy eltűnnek a köz-

⁴ A sértések, nyelvi inzultusok, udvariatlan kijelentések, fenyegetések, leplezetlen flörtölések vagy még egyértelműbb közeledések sorolhatók a fellángolások körébe. Példák a fellángolásokra:

Forrás: www.origo.hu (letöltés dátuma: 2009. november 20.)

Téma: a Sláger és a Danubius rádiók pályázati kudarca (a kommenteket változtatás nélkül idézem)

michaeljackson

- *Az ORTT undorító, máglyára velük! A Fidesz, és az MSZP pártok ugyanúgy takarodjanak ebből az országból!
Ez vérázító ami történt ebben az országban!
(...)*

gizi 001

- *Te meg dögölj le zajcsik komád mellé! Mi a f... van itt??? Minden bedrogozott f...kalap itt veri a nyálát?? Menjete a p...ba benzinkutt rabolni, hogy holnap is legyen anyagra pénzetek, ni itt rőfögjete!!!!*

nikbar

- *gizi1001!
hahahaha
Ezt most komolyan gondoltad, hogy egy abszolút nem provokáló hozzászólásból ezt csináltad?
Nem tudok mást tenni, csak nevetni. Iszonyú rossz életed lehet, ha ekkora indulatokkal viseltetsz egy idegen felé, aki nem is mondott semmi különöset.
(...)
De nyugi Gizi igyál meg egy pohár hideg tejet és aludj jól !*

gizi 001

- *zajcsik! Te úgy vagy hülye, ahogy kipottyantál a kockakőre fejfel anyád valagából! A Slágeren SOHA nem politizáltak! Te igen ökör! Mi van, elfogyott a kannás borod és most hisztizel?? Inkább dögölj le a kutya mellé!!!*

nikbar

- *Na most jöttem rá miért akkora nagy hülyeség ide írogatni. Senki nem érti mit ír a másik.
haha
Megyek is innen és kerülöm az origo-t is.
Szép estét mindenkinek!*

lő (szociális, nemi stb.) státuszára, az adott témában vállalt pozíciójára és az ehhez képest kialakított arcára vonatkozó nyelvi kommunikatív jelzések. Ezek „hiányok” a részvételt „demokratikusabbá”, a viselkedést egyúttal gátlástalanabbá teszik.⁵

A korai kutatások kritikája rámutatott arra, hogy a szemtől szembeni és KMK közötti feltételezett eltéréseket a laboratóriumi vizsgálatok statisztikája ugyan bizonyította, a különbség mértékét, annak jelentős voltát azonban nem. Ennél is fontosabb cáfolatnak bizonyult az az érv, mely szerint, amit az RSC antinormatív viselkedésnek tekint, az másfelől a normatív viselkedés példájaként is felfogható.

Az eltérő megközelítésű társas, alternatív értelmezést kínáló társas identitás teóriája (Spears-Lea 1992) arra mutatott rá, hogy alapvető különbségek vannak a személyes és társas identitás között. Előbbi a csoporttal való azonosulás, utóbbi az unikális, egyénhez kapcsolható attribútumok fogalma. A KMK-ban tapasztalt, névtelenségből fakadó deindividualizáció megerősíti a társas identitást. Mivel a vizuális anonimitás révén a csoporton belüli különbségek jelentősége a csökken, az online csoportokban a normatív viselkedés és az ennek megfelelő csoportválasz jellemzővé válik.

Ugyanakkor, amikor az egyén nem kapcsolódik társas közösséghez, ragaszkodik személyes identitásához, akkor a láthatatlanság, névtelenség és fizikai elkülönülés miatt a csoport fontossága csökken. Összegzésképpen, Spears és Lea szerint a névtelenséggel realizálódó de-individualizáció az uralkodó (személyes vagy társas) identitás hatásait, illetve a hozzá kapcsolódó domináns normatív reakciókat kiemeli, hangsúlyozza. A kommunikációban részt vevő felek tehát azokat a jelzéseket veszik figyelembe és igénybe, amelyek éppen rendelkezésükre állnak ahhoz, hogy a másiktól benyomást szerezzenek, képet alkossanak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ha bizonyos, releváns kontextusjelzések hiányoznak, akkor a felek inkább a társas kategorizálás eljárását veszik igénybe annak érdekében, hogy adekvát kontextust formáljanak. Vagyis a hiány másféle normatív funkciók működését indítja el, sajátos normatív teret hozva létre: a KMK nem szabadít fel a normatív viselkedés szükségyszerűsége alól, de a normativitást nem a jelenlétre vagy a személyes identitásra alapozza kizárólagosan. Mindezek alapján azt állíthatjuk, hogy a szemtől szembeni kommunikációhoz képest a KMK-ban tapasztalható diszkurzív viselkedés nem „fékevesztett”, hanem másképpen és mást fékező szabályokat feltételez.

Panoptikusság

A KMK korlátokat mellőző vagy kialakító jellegének vizsgálatakor az internethez kapcsolódó közlésvágy-növekedésre, a láthatóság és megosztás korábban nem tapasztalható mértékére is utalnunk kell.

⁵ Ezúttal a webkamera használatára nem térek ki. (Ezzel ugyanakkor nem feltételezve azt, hogy a webkamera révén valós társas jelenlétet és közös térélményt élnénk át.)

Jeremy Bentham jogfilozófus panoptikon-koncepciója, mindentmegfigyelés-elképzelése a 18. század végétől a börtönépítészet alternatíváját kínálta azzal, hogy a rabokat bárhol is láthatóvá tehetik, a megfigyelőt pedig láthatatlanná. A panoptikon gondolatával egy termékenyen metaforizálható fogalom jön létre, amellyel a hatalom új, tudatokon uralkodó formáját is jelölhetjük. (Vö. Michel Foucault: Felügyelet és büntetés: börtön története. Bp., Gondolat, 1990).

Az újmédia-technológiák a panoptikusság terét is megnyitották: bármit láthatóvá tehetünk, viszont mindenkor megfigyelhetőségünket sem vonhatjuk kétségbe. Vajon a folyamatos megfigyeltség ténye, amely a panoptikon eredeti elképzelésében kontrollmechanizmusként funkcionált, valóban szabályozza, moderálja, tudatosabbá teszi a KMK-kommunikátort? Vagyis normalizálja-e ez a láthatóság, ez a teljes megnyitott felület a létünket, vagy éppen eltörli a korlátainkat? Mark Poster (1990) szerint olyan mértékben hozzákényszerültünk, -fegyelmeztünk a megfigyeléshez, hogy már önként veszünk benne részt, vagyis mi magunk fegyelmezzük magunkat, ahogy felelőssé válunk a magunkon is érvényesített hatalom gyakorlásáért: egyszerre válunk megfigyelővé és megfigyeltté; a korlátok fluiditása ennek köszönhető. Korunk fal- és rácsmentes szuperpanoptikonjában új kommunikációs viselkedéseket és kontrollokat alakítottunk ki. Tehát ismét olyan vélemény körvonalazódhat, hogy a társas érintkezés más formáira vonatkozó szabályok és gátlások eltűnése a KMK sajátos normáinak megszületését nem zárja ki.

Digitális retorika

A kutatások és rövid filozófiai rátekintés feldolgozása után még egy szempontból közelíthetjük a KMK diszkurzív viselkedésére vonatkozó szabályoknak, a gátlás- és korláttalanságnak a kérdéskörét. Ezúttal retorikai aspektusból a digitális tartalom-szerveződéssel megragadható újmédia-diskurzust másféle funkcionális leírásnak vetjük alá (Gurak 2009, Welch 1999).

A digitális retorika első alapjellemezője a sebesség. Ennek következményeként a tartalmi egységek rövidülnek. A virtuális terekbe való bejelentkezések átlagosan 5–13 szóból álló üzenetekkel történnek, a Twitter 140 karakterben korlátozza az egyszeri bejegyzést.

A sebesség növekedése, a gyorsaság fokozódása az üzenet invenciójáról annak terjesztésére viszi a hangsúlyt. Nem az a fontos, miről közlünk, hanem az, hogy milyen hatékonysággal tudjuk terjesztésére.

Második szignifikáns jellemző a hozzáférhetőség. Ez, a sebességgel ötvözve a kapcsolatteremtés igényét a hatásgyakorlás (és az azzal járó kommunikatív munka) szándéka elé helyezi: az elérés elsődleges az egymásra hatáshoz képest. Így kevesebb figyelem szükséges (és jut) az üzenetek szerkezeti és logikai kidolgozására, a kapuőrzés képessége pedig csökken: az „érdekel” szándékát, az „érdekelhet” lehetősége váltja fel.

Az anonimitás, harmadikként, a digitális retorikának is meghatározó jegye lesz. A névtelenség hatással van a közlő felelősségvállalásának mértékére, kiválthatja a nyelvi fellángolásokat, befolyással van a szerephívásokra és -megvalósításokra. Pszichológiai kísérletek bizonyították, hogy, amennyiben egy cselekedet vagy megnyilvánulás nem tulajdonítható valakinek teljes biztonsággal, akkor az gátlástalanabbá válik. Ez a gátlástalanság felszabadítóan hat a nyelvhasználatra, utat enged a verbális agresszióknak is.

Sara Kiesler egy 1991-ben végzett, csoportok online döntéshozatalára vonatkozó kísérletében megfigyelte, hogy a névtelenségbe burkolózó közösségben hatszor több kíméletlen megjegyzés, utalás jelent meg. (Vö. Wallace 2006: 160.)

Az újmédia diszkurzív gyakorlatának negyedik meghatározó jegye az interaktivitás. Az interaktivitás révén az ágens a korábnál függetlenebb kapcsolatot képes kialakítani a tudás forrásaival, részt tud venni a médiaszövegek formálásában, kialakításában. Ez a szövegek lezáratlanságát, artikuláltságuk változtathatóságát, a stílus fluiditását, regiszterkeveredését eredményezi. A digitalizáció által lehetővé tett interaktivitás felfogható a fogyasztói attitűd és a fogyasztói választás maximalizálásaként médiaszövegekben, amely a részvétel (fogyasztás) elsőbbségét hangsúlyozza a mondanivalóval szemben. Az invenció és kidolgozás bizonyos értelemben e szempontból is hátrébb szorul, amint azt fentebb már említettük.

A retorikai jellemzők sorát a kairosz, az alkalmat teremtő pillanat, illetve az éthosz, a közlő-befogadó jelleméből fakadó kommunikatív hatás zárja.

A KMK a valós életnél jóval gyakrabban generál kairotikus pillanatokot, váratlanul és nagy számban érnek el minket (pl. levelezőrendszereken) olyan üzenetek, amelyek nem kielégítik, hanem létrehozzák a szükségleteket. A kommunikátor váratlanul „megragadhatóvá” válik akár az érdeklődési fókuszán kívül eső témákban is, amely leginkább szituációalakító szerepének eltűnését, horizontálisan kereső és megtalált mivoltát eredményezheti.

Az éthosz kapcsán a feltárulkozás eddig szokásos mértékét jóval meghaladó jelenségeket vehetjük számba: a szerepjátszáshoz, annak biztonságához szükséges misztifikáció eltörlését, a közelkerülés sokszor humánológiai megterhelő súlyát, a morálisan nehezen kezelhető közvetlenséget (nyíltságot). A hiperszemélyesség átalakítja a kommunikációs viszonyokat, információvá teszi a jellemet, átformálja a több kódban árnyalt közlés arányait, kifejezésmódjait.

Összegzés

Nem állíthatjuk, hogy a KMK nyelvhasználata korlátlan, azt azonban igen, hogy saját normáit egy megváltozott retorikai-diszkurzív térben hozza létre. A szemtől szembeni kommunikáció dinamikáját vezérlő, közös tudásban gyökerező szabályokhoz képest tapasztalt veszteség a jelenségek belső rendszerében

nem igazolható, hacsak nem a jelölő terminusok kiüresedésével, tartalmának változásával.

A KMK a diszkurzív jelenségek organikus változását eredményezi, amely a társas érintkezés valamennyi tényezőjét és viszonyát érinti, így a kommunikáció természetének szignifikáns átalakulásával jár. A határok és korlátok csakúgy, ahogyan az identitás, a viszonyok és a jelentés fluiddá válnak az újmédia terében. A jelképes „együttműködést” a szituációs „egyezkedések” váltják fel.

Felhasznált irodalom

- Baudrillard, Jean 1997. *A rossz transzparenciája*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Culnan, Mary J. – Markus, M Lynne 1987. Information technologies. In: Jablin, F. M. – Putnam, L. L. – Roberts, K. H. – Porter, L. W. (eds.): *Handbook of Organizational Computing: an Interdisciplinary Perspective*. Newbury Park, CA: Sage. 420–443.
- Gurak, Laura J. 2009. Digital Rhetoric and Public Discourse. In: Lunsford, Andrea A (ed.): *The Sage Handbook of Rhetorical Studies*. Los Angeles: Sage, 409–509.
- Lamerichs, Joyce – Te Molder, Hedwig F. M. 2003. Computer-Mediated Communication: From a Coognitive to a Discursive Model. *New Media & Society* vol. 5. 451–473.
- Poster, Mark 1990. *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*. London: Polity Press.
- Rutter, Derek R. 1984. *Looking and Seeing. The Role of Visual Communication in Social Interaction*. London: John Wiley.
- Short, John – Williams, Ederyn – Christie, Bruce 1976. *The Social Psychology of Telecommunications*. London: John Wiley.
- Spears, Russell – Lea, Martin. 1992. Social Influence and the Influence of the Social in Computer-mediated Communication. In: Lea, M. (ed.): *Contexts of Computer Mediated Communication*. London: Harvester Wheatsheaf. 30–65.
- Sproull, Lee – Kiesler, Sara 1991. *Connections. New Ways of Working in the Networked Organisation*. Boston, MA: MIT Press.
- Sproull, Lee – Kiesler, Sara 1986. *Reducing Social Context Cues: Electronic Mail in Organisational Communication*. *Management Science* 32(11). 1492–1512.
- Wallace, Patricia 2006. *Az internet pszichológiája*. Budapest: Osiris.
- Welch, Kathleen 1999. *Electric Rhetoric: Classical Rhetoric, Oralism, and a New Literacy*. Cambridge, MA: MIT Press